

Kriminológia és rendszerelmélet

Minden önálló tudomány fejlődésének, fejlődési irányának és egyáltalán fejlődési képességének alapfeltétele, hogy szilárd elméleti alappal rendelkezzen. Az elméleti determináltság egyrészt meghatározza az adott tudományág helyét a többi tudományágak között, másrészt megjelöli azt az utat, amelyen haladva a tudományág új eredményei szintetizálhatók. Ez az összegezés és az azt követő analízis ad újabb támpontokat a további kutatási irányok és formák kijelöléséhez.

A szilárd elméleti alapképzés a kriminológia számára is döntő fontosságú. Megállapításunk egyaránt vonatkozik a bűnözés egészét, valamint az egyes bűncselekményfajtákat tanulmányozó morfológiai, etiológiai és profilaktikai kutatásokra.

A kriminológia elméleti fejlődéséhez azonban az is szükséges, hogy a kriminológia igyekezzék kutatási módszertanát ki-, illetve legalkotó módon továbbfejleszteni. Más szóval: keresnünk kell a kriminológiai analízis és szintézis új eszközeit és módjait.

A módszertani elrelépés — véleményünk szerint — az eddigénél jobban fogja összekapcsolni a természet- és társadalomtudományok eredményeit. Ezzel kapcsolatban visszatérően aggályként szokott felmerülni: a más tudományterületek elméleti és módszertani eredményei-

nek bevonása a kriminológia „vonzáskörébe” nem jelenti-e vajon a kriminológia önállóságának veszélyeztetését. Válaszunk egyértelműen tagadó. Érvként először is rá kívánunk mutatni, hogy a kriminológia tudományának elvi megvalósulása már korábban felhívták a figyelmet arra, hogy „a kriminológia nem jogi szempontú vizsgálatokkal nem áll alá a büntető jogtudomány szellemi integritását, hanem ellenkezőleg: anyagot szolgáltat a jogi szempontú elemzéshez.”¹ Másodsorban hivatkozni kívánunk arra a felismerésre, amely szerint „számolni kell azzal, hogy... a természettudományok és a társadalomtudományok között is szorosabb kapcsolatok alakulnak ki”. Ezeket a „kapcsolatokat nemcsak olyan határterületek fejlődése jelzi, mint pl. a pszichológia, pszichofiziológia és nemcsak bizonyos természettudományos módszerek alkalmazása a társadalomtudományokban (matematika, kibernetika stb.), hanem feltehetően közös természettudományi-társadalomtudományi erőfeszítésekre lesz szükség olyan nagy jelentőségű komplex kutatási feladatok megoldásában, mint a tudományos-technikai forradalom vagy a környezetvédelem. Ennek megfelelően előtérbe kerül a *határterületi, inter- és multidiszciplináris*

¹ Szabó András: A kriminológiai alapkutatások elvi kérdései. Állam- és Jogtudomány VI. (1963.) 3. sz. 319. old.

kutatások fejlődése. (Kiemelés: I. F.) Elő kell tehát segíteni az egyes természettudományi ágazatok, valamint a természet- és társadalomtudományok közötti együttműködést... „További valószínűsíthető változás még az is, hogy... az alkalmazott kutatás és a fejlesztés egyre inkább alapkutatás-igényessé válik”. „Az interdiszciplináris kutatások növekedése következtében az összkutatási volument figyelembe véve csökkenni fog a tradicionális területeken folyó kutatások aránya.”^{1/a}

Végül a metodológiai előrelépés iránti igényeket azzal a felismeréssel is alátámasztható, hogy „más tudományágakhoz viszonyítva a társadalomtudományokban még kevésbé kialakultak a korszerű kutatási módszerek.”²

Rendszerelméleti alapok

Az előzőekben részletesen tárgyalt összefüggésekből adódó követelményeket a következőkben foglalhatjuk össze:

— Szükségesnek látszik a kriminológia szempontjából releváns tudományágak eredményeinek, nézeteinek alkotó összekapcsolása.

— Fontosnak mutatkozik a természet- és társadalomtudományi kutatási módszerek összekapcsolása.

Véleményünk szerint az előrehaladást hatékonyan szolgálhatná az utóbbi két évtized folyamán fokozatosan fejlődő — és kétségkívül integrálási törekvéseket, illetőleg lehetőségeket is magában rejtő — elmélet, a rendszerelmélet megfelelő adaptálása.

A társadalomtudományokban új irányzat Ludwig von Bertalanffy, magyar származású tudós nevéhez fűződik, aki a rendszerelmélet kifejezést a mai értelemben először 1945-ben használta. 1954-ben alakult meg az Általános Rendszerkutató Társaság. 1960-tól mind az elméleti, mind a gyakorlati irodalom nagy fejlődésnek indult. Ez évben megjelent az első cikk a Szovjetunióban is.³ 1969-ben a számos szovjet publikáció után megjelenik az első orosz nyelvű évkönyv is „Rendszerkutatás” címmel.⁴

Hazánkban 1969-ben jött létre az első rendszerelméleti munkacsoport. 1970-ben a KGST-országok kutatáskoordinációja kapcsán már szóba jött egy rendszerek kutatásával foglalkozó önálló kutatóintézet létrehozása is.

A rendszerelmélet annak a kényszerű felismerésnek az eredményeként keletkezett, hogy a tudomány számos területén a fejlődés olyan

szintet ért el, hogy új eredmények csakis interdiszciplináris tudományos kategóriák bevezetésével és használatával várhatók.

A rendszerelméletnek ma már több irányzata is ismeretes. A legrégebbhez tartoznak Bertalanffy követői közül azok, akik a rendszerelméletet filozófikus módon fogják fel azért, hogy a valóságot jobban leíró modelleket alkalmazni tudják. A másik irányzat az előzőt meghaladva igyekszik a már meglevő matematikai fogalmakat alkalmazni, illetőleg új matematikai kifejezési eszközöket találni a jelenségek leírására. A harmadik irányzat a módszertani elveket tartja szem előtt.⁵

Bizonyára sokakban merül fel a kérdés, hogy mennyiben jelent ez az elmélet újat a legtöbb tudományágban ma már amúgy is alkalmazott sokoldalú megközelítési gyakorlathoz képest. Véleményünk szerint elsősorban a megfelelően az általánosság szintjén mozgó és a mélyebb kutatások során mindig tovább pontosítható fogalomrendszere az, amely — elsősorban a kibernetikánál is — többet ad.⁶

Csatlakozunk ahhoz az állásponthez, amely szerint „a rendszerelméleti struktúraelméleti kutatási módszernek az a jelentősége, hogy megtanít... arra, hogy minden tárgyat előbb minéműségében, quidditásban vizsgáljunk”. „Amíg a rendszerelmélet a minéműség feltárására, megfogalmazására szolgáló módszert nyújt, hasznos és minden szegyenkezés nélkül használható. Nem tekinthető azonban kizárólagos módszernek, még kevésbé öncélúnak”.⁷

Anélkül, hogy a rendszerelmélet részleteibe ezúttal belemennénk, utalunk arra, hogy az elméletnek — az iskolák eltérőségéből adottan — ugyan pillanatnyilag egységes fogalmi meghatározása nincs, azonban más szempontból a nézetek egységeseknek mondhatók. A hazánkban uralkodó álláspont szerint „a rendszerek elemzésénél három tényezőt különböztetünk meg: részeket (részegységeket), kölcsönhatásokat és célkitűzéseket. Továbbá három alapfunkciót is megkülönböztetünk: az információközlést, szabályozást és döntést.”⁸

Bár a rendszerelmélet, mint ilyen, sem a bűnügyi tudományokban, sem a hozzá legjob-

⁵ Vö. Kiss István: A rendszerek kutatásának jelene és jövője. In: Rendszerelméleti Ankét a szervezeti rendszerekről. A Budapesten, 1970. szeptember 22—23-án tartott ankét előadásai. MTESZ Neumann János Számítógéptudományi Társaság, 1971. 14—36. old.

⁶ Vö. Greniewski, H.—Kempisty, M.: Kybernetische Systemtheorie ohne Mathematik. Dietz Verlag, Berlin, 1966. (A hasonló című lengyel könyv 1963-as varsói, 2. kiadásának német nyelvű fordítása.), illetve Ujemov, A. I.: Logicseszkije osznoživ metoda modelirovanija. Uzdát. „Müszl”, Moszkva, 1971.

⁷ Vitányi Iván: Példázatok a rendszerszemléleti, struktúraszemléleti kutatásokról. Valóság, 1974/1. 16—24. old.

⁸ Flóhr Sándor: A vezetés módszereinek megválasztása és alkalmazása. Az MSZMP Politikai Főiskola Pártépítési Tanszék kéziratos kiadványa. Budapest, 1973. 24. old.

^{1/a} Az akadémiai kutatóhálózat távlati fejlesztési irányelvei. Magyar Tudomány, 1973/9. 557—566. old.

² Az MSZMP Központi Bizottságának Tudomány-politikai irányelvei. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1969. 55. old.

³ Lektorszkij, V. A.—Sadovszkij, V. N.: O principah iszszledovanija szisztem. Voproszú Filozofii, Vol. 14. No. 8. (1960.) 67—89. old.

⁴ Szisztemnűje iszszledovanija. Jezsgodnik 1969. Izdat. Nauka, Moszkva, 1969.

ban kapcsolódó pszichológiában és szociológiában még nem vált uralkodóvá,⁹ *előfutárai* az irodalom alapos tanulmányozása során felfedezhetők. A következőkben ezek közül a legjelentősebbekre térünk ki.

Hazánkban Viski László¹⁰ mutatott rá első ízben arra, hogy az integrált bűnözésemélet *metodológiai alapjául a mezőszemlélet szolgálhat*. Ezért indokoltnak látszik a sort ennek az elméletnek az ismertetésével kezdeni. Lewin mezőelmélete „három fő elven alapszik: 1. az egyén viselkedése azon „mező” függvénye, amely a cselekmény időpontjában fennáll; 2. az elemzést a helyzet egészével kell kezdeni, amelytől külön kell választani annak összetevőit; 3. az adott egyén adott helyzetben matematikailag kifejezhető ún. topológiai módszer segítségével. A mező tehát lényegében a környezet, illetve „az együtt létező tények összességét” jelentené, amelyek azonban kölcsönösen függenek egymástól.” A mezőelmélet eredeti jelentésében nem tekinthető másnak, mint az emberi magatartás mozgató rugóit felfedni, megmagyarázni és rendszerezni kívánó pszichológiai elméletek egyikének. Az a tény, hogy a kriminológia éppúgy, mint a szociológia érdemesnek tartja arra, hogy bővebben foglalkozzon vele (ma már alapvetőbb szociológiai művek például elképzelhetetlenek anélkül, hogy a mezőelmélettel, annak érdemi kritikájával ne foglalkoznának), annak köszönhető, hogy szemléletmódja dinamikusan és reálisan kísérel meg egységbe foglalni „a tárgyat” (esetünkben az embert) és „a környezetet”.

A mezőelmélet eredetileg az „ötletet” a fizikából merítette, amely a 20. században olyan jellegűvé alakult a 19. századi mechanikai jellegből, amely mezőelméletinek nevezhető. A Planck—Heisenberg-féle kvantumfizikán, valamint az Einstein-féle relativitáselmélet mellett a mezőfizika az atomkor természettudományos világgépének harmadik iránya.¹¹

⁹ A bűnügyi tudományok közül vö. különösen *Erdei Árpád*: A kibernetikai, matematikai és logikai módszerek jogi alkalmazásával kapcsolatos néhány problémáról c. tanulmányt és az ott hivatkozott irodalmat. *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok IX.* Közgazd. és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1972. 241—290. old., továbbá a kriminológiai elmélet alkotói közül *Reckless, W. C.*: *The Crime Problem.* Appleton—Century—Crofts, New York, 1967. A 469—483. oldalon található containment elmélet részletes, kritikai ismertetését lásd *Viski László*: Integrált bűnözés elmélet és közlekedési kriminológia. JK. 1973. 449—458. old. A kriminológiai módszertan területéről. *Dessaur, C. I.*: *Foundations of the Theory-Formation in Criminology.* Mouton, The Hague, Paris, 1971. A szociológia köréből lásd *Surányi Bálint—Vita László*: A pályakezdők vertikális társadalmi mobilitására ható tényezők vizsgálata az útelemzés módszerével. I. rész: Szociológia, 1973/1. 68—82. old. II. rész: Szociológia, 1973/2. 244—263. old. Általános elméleti alapon: *Alekszasin, V. I.*: *Müslenyije i kibernetika.* Izdat. „Vüszsaja Skola”, Moszkva, 1971.

¹⁰ *Viski László*: Közlekedési büntetőjog. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest, 1972. 704—706. old.

¹¹ *Mey, H.*: Studien zur Anwendung des Feldbegriff in der Sozialwissenschaften. R. Piper & Co Verlag, München, 1965.

Az elmélet alapfogalma a mező. „A mező” illetve a helyzet nem kiterjedést jelöl, hanem *hatások összességét*. Nem fedheti a fizikai teret amelyben a cselekvés lejátszódik, mert időber és térben távoli tapasztalati maradványokat messziről hozott viselkedési mintákat foglal magában. A mező, ha mégis szemléletesen próbálnánk elképzelni, az a geometriai tér, amelyben adott egyén cselekszik; maga a tér alakilag a cselekvés irányainak, pályáinak felel meg.” „A dolgok cselekvésben való szerepük szerint helyezkednek el benne mint csábítások vagy mint akadályok.”¹² Lewin saját meghatározása szerint „azon egyidejűleg fennálló tényeknek az összességét, amelyek kölcsönösen egymástól függően vannak meghatározva, egy mezőnek nevezzük.”¹³ Másként fogalmazva: „A viselkedés az adott tények összessége által vezérelt jelenség.”¹⁴ A lewini gondolatmenet a következő: kiindulási alapként feltételezi, hogy az adott személy egyensúlyi állapotban van. (Természetesen abszolút egyensúlyi állapot nem létezik.) Viszonylagos és átmeneti egyensúlyi állapot elképzelhető, amely külső és az egyénben rejlő belső tényezők függvénye. Amint az egyénre ható, viselkedését befolyásoló tényezőkben változás áll be, az egyensúlyi állapot megbomlik, az egyénben feszültség lép fel, amely az egyént az egyensúlyi állapot visszaállítására és a feszültség feloldására indítja. A személy és a környezet így állandó mozgásban van. „Az egyensúly elbillenésével kiváltott feszültség erőket mozgósít, ezek az erők a kiegyenlítődéssnek, a belső szabályozásnak az irányába hatnak. Ezzel állandó mozgásban tartják a pszichológiai mezőt, amelyet így joggal mondunk erőmezőnek (erőtérnek), szerkezetét pedig joggal nevezzük dinamikus egyensúlyinak.”¹⁵ A lewini teória szerint az élettérben (erőtérben) nincs közömbös mozzanat. Ebbe ugyanis csak azok a „dolgok, jelenségek, személyek kerülnek bele, és csak azokkal a tulajdonságaikkal, amelyek a feszültséget oldó viselkedésben pozitív vagy negatív szerepet játszhatnak.”¹⁶

Az elmélet másik alapvető kulcsfogalma a *valencia*. Ez alatt az élettérben levő tárgyakkal, jelenségekkel, személyekkel azokat a tulajdonságait értjük, „amelyek a szükséglet teremtette feszültség feloldását ígérnek (vagy akadályt jeleznek), és így irányítanak a cselekvésben”.¹⁷ Más megfogalmazás szerint a valencia vagy felszólító jelleg annak az erőmezőnek felel meg, amely egy központi mező által struktúrált. Pozitív és negatív valenciát vagy felszólító jellegét külön-

¹² *Lewin, K.*: A mezőelmélet a társadalomtudományban. Gondolat. Budapest, 1972. Mérei Ferenc előszavából, 18. old.

¹³ *Lewin, K.*: *Feldtheorie in der Sozialwissenschaften.* Hrsg. v. D. Cartwright, W. Lohr, Bern—Stuttgart, 1963. 243. old.

¹⁴ *Lewin*: (1963.) i. m. 65. old.

¹⁵ *Lewin*: (1972.) i. m. 19. old.

¹⁶ *Lewin*: (1972.) i. m. 20. old.

¹⁷ *Lewin*: (1972.) i. m. 20. old.

böztetünk meg.¹⁸ Az olyan életterület, amely bennünket „húz”, pozitív felszólító jelleggel (pozitív valenciával), az olyan valami, amitől félnünk, kedvezőtlen befolyást gyakorol ránk, negatív felszólító jelleggel (negatív valenciával) bír. A legnagyobb feszültség akkor lép fel, ha két különböző irányból 1-1 pozitív vagy 1-1 negatív valencia találkozik össze.

Az előzőekben már említett *élettér* a tények azon összessége, amely/valamely egyén magatartását (V) adott időpillanatban meghatározzák. Az élettér (L) a személyt (P) és a környezetét (U) foglalja magában. $V=f(L)=f(P, U)$ Meghatározott struktúrált térnek tekinthető.¹⁹

A mezőelméleti gondolkodásmód további alapfogalma a *lokomóció*. Ez helyváltoztatást jelent. A lokomóciót mint struktúraváltozást kell felfogni. Az igénybeveendő tér része egy másik térnek. A lokomóciót olyan útnak kell tekinteni, amelyet vagy meg fognak tenni, vagy nem. Ezen út ismertetőjele helyváltoztatás valamely mezőben.²⁰

A mezőelméleti mozgásformánál fontos szerep jut az *akadálynak* vagy *a sorompónak*. Ezt mint határt, illetőleg határzónát kell elképzeljünk, amelynek létét és erősségét az ellenállás lokomóciója szabályozza. Az ellenállás foka különböző, attól függően, hogy a lokomóció milyen módon nyilvánul meg, milyenek az irányai, és attól függően, hogy az akadály melyik pontján érvényesül a hatás.²¹ Lényeges, hogy az akadály mindig valamilyen mezőn belüli helyváltoztatást előz meg.²²

Témánk szempontjából végül szerep jut a konfliktus mezőelméleti alapon való szemlélésének. „A konfliktus nem egy erőmezőt jelent, hanem legalább két erőmező átfedését.”²³

Lewin munkássága során részletesen kidolgozta azt is, hogyan határozhatjuk meg valamely időpillanatban fennálló *situáció* tulajdonságait. (A *situáció* az életternek vagy egy részének tartalmi vagy jelentésbeli szempontból való felfogását jelenti. Az élettér egy vagy több *situáció*ból állhat, amelyek egymást átfedhetik. Valamely *situáció* vagy az életsituációnak, vagy valamely pillanatnyilag érvényesülő *situációnak* tekinthető).²⁴ Hangsúlyozta, hogy az adott időpontban fennálló *situáció* „a valóságban nem valamilyen időkiterjedés nélküli pillanatot jelent, hanem egy bizonyos időperiódust.” Az adott időpontban érvényesülő *situáció* „leírásának tartalmazni kell 1. a mező részeinek egymáshoz viszonyított helyzetét az adott időpont-

ban; 2. az ebben az időpontban zajló változások irányát és sebességét.”²⁵

Lewin elméletéről az azóta eltelt idő folyamán sokat vitatkoztak. Az egyik legsikerültebb kritikai állásfoglalás *Jarosevszkijé*,²⁶ aki Lewin érdemeinek elismerése mellett joggal mutat rá: „Nem vette figyelembe a szubjektum viszonylag állandó tulajdonságait, a viselkedés egyéni konstansait. Az egyén eredendően létező ösztöneinek, képességeinek, szándékainak eszméje elleni harc Lewint nem e konstansok új, haladóbb értelmezésére, hanem azok ignorálására vezette.” Egyet kell értenünk azzal az észrevétellel is, hogy mivel Lewin valamennyi fejtegetése egyetlen kategória, a motívum köré csoportosult, így „a többi kategóriától elszakítva és egyedüli magyarázó elvvé válva ez már nem volt képes adekvátan tükrözni a pszichikus realitást.” Az objektív valóságot reprodukáló megismerési struktúrák keletkezéséről és átalakulásairól... Lewin semmit sem tudott mondani.” Elméletével sajátos motivációs idealizmust teremtett, „amelynek ismeretelméleti forrása az a valóságos tény volt, hogy a külső tárgyak az ember és a világviszonyainak rendszerében olyan kiegészítő értéket mutatnak, amely a motivációs dinamikától független észrevehető vagy olyan hatást gyakorol a viselkedésre, vagy nem hat rá.”

Lewint hazánkban is többen értékelték. Ezek közül a magunk részéről is egyetértünk azzal az állásponttal, amely szerint „a pszichológia fogalmi készletének kibővítése fizikai fogalmakkal szükségképpen egyfajta absztrakt ahisterizmus felé vezérel, mivel az anyagi rendszerek és a szociális rendszerek közös vonásainak és jellemzőinek kiemelésére készlet. Ez pedig csupán a kibernetikai vagy rendszerelméleti megközelítésmód rendkívül elvont síkján lehetséges.” „A ‚rendszer’, ‚elem’, ‚erő’ vagy akár a ‚kohézió’ konkrét, a tárgy sajátosságaival egybehangzó értelmezése roppant könnyen elcsúszhat az egyszerű fizikai analógiák vagy a végletes, a társadalmi gyakorlat felett lebegő absztrakciók irányába.” A rendkívül elvont szövegezés „— bár a fizikai meghatározás elemeit részben szociálpszichológiai fogalmakkal helyettesíti — olyannyira általános, hogy tulajdonképpen minden olyan — anyagi és egyéb — képződményre ráilleszthető, amelyekre indokoltan alkalmazhatjuk a rendszer vagy struktúra fogalmát.”²⁷

A lewini viselkedési mechanizmusban a ‚sorompónak’ vagy ‚akadálynak’ is helytelen szerep jut. „Az emberi célmegvalósító tevékenységben... a tárgyak pozitívan, éppen meglétükben hordozzák a lehetőségeket, amennyiben nem akadályként, hanem eszközként funkcionálnak,

¹⁸ Lewin, K.: Grundzüge der topologischen Psychologie. Hans Huber Verlag, Bern—Stuttgart—Wien, 1969. 224. old.

¹⁹ Lewin: (1969.) i. m. 221. old.

²⁰ Lewin: (1969.) i. m. 221. old.

²¹ Lewin: (1969.) i. m. 224. old.

²² Mey: i. m. 55. old.

²³ Lewin: (1972.) i. m. 147. old.

²⁴ Lewin: (1969.) i. m. 224. old.

²⁵ Lewin: (1972.) i. m. 161—162. old.

²⁶ Jarosevszkij, M.: A XX. század pszichológiája. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972. 231—234. old.

²⁷ Pataki Ferenc—Hunyady György: A csoportkohézió. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 14. old.

ennek megfelelően a képességek nem a tárgyak ellenére, hanem a tárgyakban adott lehetőségek által megtoldva érvényesülnek.”²⁸

Lewin munkásságának kritikai bírálatát hazánkban — a már idézettek kivül — Solymosi Zsuzsa adta meg. Úgy véljük, helyesen mutatott rá, hogy „Lewin jogosan kivívott hírnevét nem is az általános mezőelméletnek köszönheti, hanem annak a termékeny elemzési módszernek — nevezzük a könnyebb eligazodás kedvéért ‚mezőszemléletnek’ —, mellyel polgárjogot szerzett a pszichológiában a vérbő jelenségekből kiinduló dinamikus felfogásnak.” A ‚mezőszemlélet’ „a tudománytörténet egyik igen termékeny analitikus módszerének bizonyult, és annak tekinthető ma is.” Ami Lewin személyiségelméletét illeti, egyik legfőbb hibája, hogy felfogásában „az erővektorok iránya a mikroszintből mozog a társadalom egésze felé. A determináció valóságos iránya azonban ezzel éppen ellentétes.”²⁹

A mezőelmélet az *utóbbi időben* az USA-ban ismét „virágzásnak” indult. Egyes vélemények szerint ebben nagy szerepet játszott az a tény, hogy az észak-amerikai kontinensen elégedetlenség mutatkozott a nagyszámú, de végső következtetéseiben kiúttalan szociológiai és szociálpszichológiai elméletekkel szemben. A *kutatások a problémákat* a mezőelméleti — vagy inkább mezőszemléleti — irányzatnak megfelelően *háromféleképp vetették fel:*

— A *különböző mezőelméletek* előforduló alkalmazási formáinak összegyűjtése.

— *Néhány kritérium kidolgozása* arra vonatkozóan, hogy *mi is a mezőelmélet*. Az értékelések során ugyanis megállapítható, hogy a legtöbb mezőelméleti munka csak kevésbé épül egymásra. Többségük nem is tekinthető késznek és teljesnek, mert mind a mai napig nincs megnyugtatóan kidolgozva néhány tiszta, minden szempontból érvényes alapelv. Ezért a mezőelmélettel foglalkozók arra kényszerülnek, hogy a definíciók egész sorát gyűjtsék össze. A kéllően nem tisztázott elméletek semmiféle módszertani útmutatást nem adnak a matematizálható modellképzés számára. Csaknem az összes elméletalkotó, aki a mezőfogalommal foglalkozik, vagy a fizikai mezőre, vagy a lewini ‚mezőpszichológiára’ alapozza megállapításait. Így az elmúlt fél évszázad során a mezőelmélet követői többek között a következő mezőfogalmakkal dolgoztak: a személy tudatán belüli egységes mező; a tudati egység határainak átlépésével egy vagy több személy mezői; a társadalmi mezők; erősen elvont mezőmodell a különleges összefüggések számára (pl. a lewini egyensúlymező a szociális helyzet magyarázására, illetőleg bizonyos formális mezőmodellek).

— A *mezőelmélet jellegének kidolgozása* mint egyéb szociológiával foglalkozó tudományok antitézise.³⁰ A *szociológiai irányzat* elsődlegesen a szituációt helyezi középpontba és vizsgálódásait innen kiindulva folytatja. *Murphy* szerint³¹ a „Gestalt”-ot először is a szervezeten belüli rendszerként kell meghatározni, másodsorban pedig a szituációbeli rendszerként kell tekinteni. A szervezeten belüli rendszerezés részben a szituáció rendszerezésén múlik. Erre való tekintettel elsősorban a szituációt kell rendszerbe foglalni, mielőtt a szervezet felé fordulnánk. A szituáció és a szervezet szoros egységben működik. A korai mezőelméleti tanulmányok először az anyagra vonatkozó, a szociálpszichológiára vonatkozó, valamint az antropológiai perspektívából indultak ki. (Az antropológiai fogalomkörbe sorolták a kulturális normákat, a nyelvi kultúrákat, valamint ezek hatását az észlelési módra.) *Yinger* maga is a mezőperspektíva matematikai megformálásánál 3 alaptényezőt tartott meghatározó fontosságúnak. (Erre építette skálázási technikáját is.) Ezek: az ún. biokémiai, a személyiségi és a csoportterők. Véleménye szerint ezek közül egy sem elegendő önmagában ahhoz, hogy nagy változást idézzon elő a viselkedésben. Bizonyos helyzetekben azonban mindegyik domináns lehet. Véleménye szerint valamely „A” szituációban a csoportstruktúrával relatíve stabil kapcsolatot tartó személy „normális” éhség, fáradtság, kimerültség esetén nem eredményez szignifikáns személyiségváltozást. „B” szituációban viszont ugyanaz a személy a csoport támaszát elvesztve és valamely biokémiai zavar (pl. kábítószer) következtében veszélyes tulajdonságokat mutathat fel.³² *Yinger* foglalkozott a bűnözés és az öngyilkosság multidiszciplináris értelmezésével.

Mey a mezőelmélettel foglalkozva felhívja a figyelmet arra, hogy a fizikában éppúgy, mint a pszichológiában és a szociológiában nem mindig lehet egyértelműen megállapítani, hogy valamely ok erőként fogható-e fel. Nem minden ok erő, de minden erőnek van valamilyen oka. Ezért is fontos — mutat rá helyesen *Mey* —, hogy amennyire csak lehet, vizsgáljuk meg egy adott szituáció minden komponensét, méghozzá a többiekkel összefüggésben. Valamely cselekményt nem lehet egy tipikus ok mechanisztikus következményeként kezelni, hanem az az adott időpontban ható teljes mező vizsgálata során értékelhető csak teljeskörűen. A ‚mező determináció’ vagy ‚mező okozatiság’ a klasszikus kauzalitás egy általános formája. Ellentétben a ‚tisztá’ kauzalitással, itt nem egy „A” eredmény

³⁰ *Mey*: i. m. 11—17. old.

³¹ *Murphy*, G.: *Personality: A Biosocial Approach to Origins and Structure*. Harper and Row Publishers Incorporated. 1947. 891. old. Idézi: *Yinger*, J. M.: *Toward a Field Theory of Behavior. Personality and Social Structure*. Mc. Graw—Hill, New York, 1965. 41. old.

³² *Yinger*: i. m. 173—174. old.

²⁸ *Garai* László: *Személyiségdinamika és társadalmi lét*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1969. 85—86. old.

²⁹ *Solymosi* Zsuzsa: *Kurt Lewin: A mezőelmélet a társadalomtudományban*. Valóság, 1973/1. 97—100. old.

által okozott „B” eredményről van szó, hanem az egész oksági folyamatban szimultán (egyidejűleg) ható a, b, c, d stb. faktorok összeségéről.³³

A mezőelmélet szerepe a bűnügyi okkutatásoknál

Már az előbbieken utaltunk arra, hogy a szociológusok egy része — köztük elsősorban Yinger — igyekezett a mezőelméletet a bűnügyi kutatómunka számára is hasznosíthatóvá tenni. Rajta kívül azonban többen kifejezetten mezőszemléleti alkalmazásokkal végeztek kutatásokat. Köztük — úgy véljük — a legnagyobb eredményt Gold érte el.³⁴ *Elméletének lényege* a következő: A bűnöző viselkedés mezőelméleti modelljénél fontos a viselkedés megértése. Az egyént ezen elképzelés szerint úgy ábrázolhatjuk, mint az erők egy dinamikus mezejében való viselkedést. A viselkedés pedig nem más, mint egyfajta mozgás az egyén célja felé vagy attól el. Az individuális vagy a környezeti erők ahhoz vezetnek, hogy az egyéni mozgást bizonyos irányokban visszatartják. Gold elméletét szemléletes példával is illusztrálja. Tegyük fel, hogy P személy éhes. Abban a pillanatban, mihelyt erre rájön, úgy ábrázolhatjuk, mint egy négy részből álló mező I-es területén való tartózkodás állapotát. Elképzelhető, hogy ugyanő a mező IV-es területén már nem lenne éhes. Az éhség kellemetlen érzése, az F_1 erő arra készteti P-t, hogy az I. mezőből a IV-be mozogjon. Ezt azáltal érheti pl. el, hogy elmegy az étterembe vagy pénzt dob be egy automatába. Ahhoz azonban, hogy a IV. területet elérhesse, a II. vagy a III. területen is át kell menjen. Sajnálatos módon P személy utolsó fillérjét is elvesztette, ily módon alapos oka van arra, hogy ne menjen étterembe, amelyet a II. területből kiindul és a P személy felé irányuló F_2 erő reprezentál. Ily módon P az I—III—IV. utat próbálja meg választani.

A mezőelméleti — vagy inkább mezőszemléleti — felfogás legáltalánosabb formájában bármely viselkedés irányultságának egyfajta megfogalmazása. Ily módon a deviáns viselkedés vázolását is jelenti. Gold szerint, ha az egyéni mozgást bizonyos visszatartó erők korlátozzák — amelyek részét képezik a más csoport által helytelenítésnek —, az egyéni viselkedés deviáns ezen csoportok vonatkozásában. Ezen elképzelés szerint a *deviáns viselkedés* kétféleképpen vázolható fel, attól függően, hogy az egyéni célok vagy az egyéni cél elérésére érdekében felhasználandó eszközök azok-e, amelyek kifogásoltak. Az első esetben megengedett eszközök — mint terület — átlépésével az egyén a hatóerők igénybevétele mellett két cél felé halad a mezőben. Az egyik a helyeselt cél, a másik a megengedett eszközökkel elérni kívánt, de

mégis helytelenített cél. Az utóbbinál lép működésbe a már fogalmilag ismertetett akadály vagy sorompó, azaz a releváns csoport helytelenítő megnyilvánulása. A második esetben — mint már említettük — az egyén megengedett cél felé halad, azonban a cél eléréséhez alternatív utakat választhat. Az egyik — az egyén és a cél között levő — zónában található a megengedett, míg a másikban a meg nem engedett eszközök. Ez utóbbi zónában egy külső erő akadályt vagy sorompót állít fel. Az akadályon átvezető mozgás a szociális helytelenítést reprezentálja és ez a deviáns viselkedés. Az elmondottakból önként adódik a bűnöző viselkedés vagy magatartás mezőelméleti modellje: az egyén tipikusan ilyen akadályokon át vezeti mozgását.

Gold szerint az ismertetett elméleti modell minden potenciális deviáns viselkedésre alkalmazható. „Az erők egy helyzete — nevezzük őket provokációknak — az egyént állandó vagy alkalmi bűnöző viselkedés felé vezeti. Egy másik erő — nevezzük kontrollnak — korlátozza az előbbi. Azonban látnunk kell, hogy a provokációk és a kontrollok speciális fajtái... az egyéntől és a mindenkori körülmények bonyolultságától függ. Azok az erők, amelyek relevánsak egy gyerek viselkedésénél, a felnőttet nem provokálják. Nyilvánvaló, hogy ha a provokáló erők ereje felülmúlja a kontrolláló erők erejét, az egyén elkövető lesz. Elméletileg a provokáció erőssége és a kontroll erőssége egymástól függetlenek.” Így léteznek egyének, akik erős provokáció esetén bűnözővé válhatnak, azonban a kontroll magas foka megelőzi a bűnözővé válást. Vannak egyének viszont, akiknél a provokáció erős, a kontroll gyenge és így bűnözővé válnak. A provokációk és a kontrollok nem szükségszerűen korrelálnak.

Gold rámutat, hogy ez a mezőelméleti formula két fontos vívmányával járul hozzá a bűnügyi okkutató munkához. Először: a bűnözés multi-kauzális elméletét testesíti meg, mivel elmélete szerint — az ismertetett modell alapján — a szabályszegés nem egy erő által vezérelve jut el a bűnösséghez, hanem az elmélet feltételezi, hogy számos különféle erő provokálhatja a bűnöző viselkedést és számos különféle erő segít megelőzni azt. Ezen feltételezésnek megfelelően várhatjuk, hogy számos provokatív és kontrolláló erőnek számos konstellációja eredményezhet bűnöző viselkedést. Ezek a módok általánosságban csak egy dolgot követelnek meg: a provokáló erő túlja felül a kontrollét.³⁵

A mezőelméleti megközelítés Gold szerinti második implikációja az, hogy a legfiatalabb fizikai mezőben, a *jelenben* nyilvánul meg általánosságban és létrehoz vagy megelőz egy bűnöző viselkedést. Egyik oldalról elfogadhatatlan erők mozognak, mint pl. az anya általi el-

³³ Mey: i. m. 25—26. old.

³⁴ Gold, M.: Status Forces in Delinquent Boys. Institute for Social Research of the University of Michigan, Ann Arbor, 1963. 16—19. old.

³⁵ Carr, L. J.: Delinquency Control. Harper, New York, 1950.

hanyagoltság csecsem korban. Ez nem „id azonos” er valamely törvénysért személy pszichológiai mezejében. Nem állíthatjuk azt, hogy az ilyesfajta elhanyagoltság fontossággal nem bíró tényez , azonban inkább azt mondjuk, hogy a megel z hanyagság jelenbeli maradványaiban — pl. krónikus betegség, félelem — nyilvánulnak meg.³⁶

Mez elméleti megfontolásokból indul ki *Jacobi* is, amikor a gyermek b nőz vé válását követi nyomon. A büntetés jelenti a b n cselekmény elkövetése, mint cél felé vezet folyamat során a sorompót vagy akadályt.³⁷ Egyebekben teljesen azonosul Gold már idézett elméletével.

A mez szemléleti megközelítési mód különösen jelent s a *gondatlan b n cselekmények okkutatási stratégiájának meghatározásánál*. A gondatlan b n cselekmények kriminológiai néz - pontból történ értékelésével foglalkozó kutatók közül is többen a szituációt helyezik a vizsgálódás középpontjába. A gondatlan b n cselekmények lényege a b nő „tévedés”. Ez „vonatkozhat a szituáció értékelésére, az elkövetett cselekmény lehetséges következményeinek, a káros következmények bekövetkezését megakadályozó tényez k ilyen irányú erejének értékelésére stb. Az ilyen tévedés forrása a személyiségnek a cselekvés eszközeivel vagy szerszámaival való együttthatása, együttm ködése meghatározott szituációban”. „Jelen esetben szituáción értjük

a szubjektumon kívüli világ azon tárgyait és folyamatait, amelyekkel az alany érintkezik, illetve kapcsolatba lép mindennapi életében és munkatevékenysége során. Eszközökön, illetve szerzős számokon azokat a tárgyakat értjük, amelyeket az alany céljai elérése végett gyakorlati tevékenysége során használ.” „A gondatlan b n cselekmény konkrét oka: a személyiség együttthatása a veszélyes szituációval és a tevékenység veszélyes szerszámaival (eszközeivel).”³⁸

A mez elméletre l mondottakat a következő *kritikai észrevételekkel* zárjuk:

— A mez elmélet „elméleti” része — amint az a bíráló idézetek alapján nyilvánvaló — *korábban is meghaladott volt*.

— A mez elméletben fellelhet *rendszer-szemléleti megközelítési alapok* azonban kétségtelenül *hasznosak* és az újabb ismeretek birto-
kában *továbbfejlesztend k*.

— Az elmélet egészével szemben tehát a „*megszüntetve meg rzés*” módszerével *kell közelednünk*. A dialektikus materializmusnak a dolgok és környezetük kapcsolatáról adott tanításának figyelembevételével a szemléletbeli tévedés elkerülhet . A „szemlélet” alkalmazása különösen hasznosíthatónak t nik számos b n cselekmény szituáció problémáinak megközelítésére.

Irk Ferenc

³⁶ *Gold*: i. m. 16—19. old.

³⁷ *Jacobi*, *P.—Hasler*, *H.*: Familie und Jugendkriminalität. Enke Verlag, Stuttgart, 1970. 16. old.

³⁸ *Dagel*, *P. Sz.*: A gondatlan b n cselekmények okai a Szovjetunióban. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1973/3. 67—74. old.